

ביאורים בענין גבולי שבט זבולון ומקום מציאת החלזון

אייר תשע"ד

ישראל בארקין

- 1.....ביאורים בענין גבולי שבט זבולון.
- 2.....פתיחה.
- 2.....ביאורי המפרשים לקראי דיהושע.
- 3.....הוכחות מדברי חז"ל בגמ' ומדרשים.
- 5.....דברי המפרשים על התורה בברכות יעקב וברכות משה.
- 6.....דיון רחב אם צידון היה בחלק זבולון.
- 8.....דברי האחרונים.
- 9.....השיטות שלא היה לזבולון חלק אצל הים.
- 10.....ביאור מקום מציאת החלזון.
- 12.....עוד הערות בענין מקום מציאת החלזון (לזו וים כנרת).

ביאורים בענין גבולי שבט זבולון

ספר יהושע פרק י"ט

- (י) וַיַּעַל הַגּוֹרֵל הַשְּׁלִישִׁי לְבְנֵי זְבוּלֹן לְמִשְׁפַּחְתָּם וַיְהִי גְבוּל נַחֲלָתָם עַד שְׂרִיד :
- (יא) וְעָלָה גְבוּלָם לַיְמָה וּמִרְעֵלָה וּפָגַע בְּדַבְשֶׁת וּפָגַע אֶל הַנַּחַל אֲשֶׁר עַל פְּנֵי יַקְנָעִים :
- (יב) וַיָּשָׁב מִשְׂרִיד קְדֵמָה מִזֶּרֶחַ הַשָּׁמֶשׁ עַל גְּבוּל כְּסֵלֶת תָּבָר וַיָּצֵא אֶל הַדְּבָרֹת וְעָלָה יְפִיעַ :
- (יג) וּמִשָּׁם עָבַר קְדֵמָה מִזֶּרֶחָה גֵתָה חֹפֶר עֲתָה קֶצֶין וַיָּצֵא רִמּוֹן הַמֶּתָאָר הַנֶּעֱזָה :
- (יד) וַנִּסָּב אֹתוֹ הַגְּבוּל מִצָּפוֹן חֲנָתָן וְהָיוּ תֹצְאָתָיו גִּי יִפְתָּח אֶל :
- (טו) וְקִשְׁט וְנִהְלָל וְשִׁמְרוֹן וַיִּדְאָלָה וּבֵית לָחֶם עָרִים שְׁתֵּים עָשָׂרָה וַחֲצִרֵיהֶן :
- (טז) זֹאת נַחֲלַת בְּנֵי זְבוּלֹן לְמִשְׁפַּחֹתָם הָעָרִים הָאֵלֶּה וַחֲצִרֵיהֶן :
- (כד) וַיָּצֵא הַגּוֹרֵל הַחֲמִישִׁי לְמִטָּה בְּנֵי אֲשֶׁר לְמִשְׁפַּחֹתָם :
- (כה) וַיְהִי גְבוּלָם חֶלְקֹת וְחִלִּי וּבֶטֶן וְאַכְשָׁף :
- (כו) וְאַלְמֶלֶךְ וְעַמְעֵד וּמִשְׁאֵל וּפָגַע בְּכַרְמֶל הַיְמָה וּבְשִׁיחֹר לְבִנְתָּ :
- (כז) וַיָּשָׁב מִזֶּרֶחַ הַשָּׁמֶשׁ בֵּית דָּגָן וּפָגַע בְּזַבְלוֹן וּבְגִי יִפְתָּח אֶל צְפוּנָה בֵּית הָעֶמֶק וְנַעֲיָאֵל וַיָּצֵא אֶל כָּבוֹל מִשְׁמָאֵל :
- (כח) וְעֶבְרֹן וְרַחֲב וְחִמּוֹן וְקִנָּה עַד צִידוֹן רַבָּה :
- (כט) וַיָּשָׁב הַגְּבוּל הָרְמָה וְעַד עִיר מִבְּצָר צֹר וַיָּשָׁב הַגְּבוּל חֹסֶה וַיְהִיו וְהָיוּ תֹצְאָתָיו הַיְמָה מִחֶבֶל אֲכִזִּיבָה :
- (ל) וְעַמָּה וְאַפֶּק וְרַחֲב עָרִים עֲשָׂרִים וּשְׁתֵּים וַחֲצִרֵיהֶן :
- (לא) זֹאת נַחֲלַת מִטָּה בְּנֵי אֲשֶׁר לְמִשְׁפַּחֹתָם הָעָרִים הָאֵלֶּה וַחֲצִרֵיהֶן :

פתיחה

הנה יש שנבוכו בענין גבולי שבט זבולון, שהקשו שמברכות יעקב אבינו ומשה רבינו משמע שחלקם על שפת הים, ומהפסוקים ביהושע משמע שחלקם בתוך היבשה ולא נזכר שחוף הים הוא גבולם, ומשמע שרוב חוף הים נפל בחלקו של אשר.

ולא הבנתי הקושיא, איך ידעו מקראי דיהושע שאין לזבולון חלק אצל הים, ואיך יודעים שאין כמה מהערים שנזכרו שם ערי חוף. ואם קושייתם מהא דלא נזכר בפירוש שחוף הים הוא גבולם, הרי גם בשבט אשר לא נזכר ביהושע שחוף הים הוא גבולם, רק שפגע גבולם בים, וודאי שגבולם נמשך עד הים באיזה מקום, אך אינו מפורש שהוא יותר משבט זבולון. ואולי באמת כמה מערי זבולון¹ שנזכרו שם הם ערי חוף.

וגם לא ראיתי שום משמעות בפסוקים ביהושע ששבט אשר היה לו משך חוף הים בגבולו ואפשר שהיה לו רק עיר אחד או שנים אצל החוף, ומהיכא תיתי שהיה לאשר יותר חוף מזבולון, אולי אלו שאמרו כן טעמם מפני שברור להם שהרבה מן הערים שנזכרו שם מצד מערב היו ערי חוף, אך בודאי אין ראיה גמורה לזה. ואע"פ שבשופטים (פרק ה' פסוק י"ז) בשירת דבורה כתוב "אשר ישב לחוף ימים ועל מפרציו ישכון", והרד"ק שם כתב "לחוף ימים כי שם היה חלקו וגורלו", עכ"פ אינו מפורש אם היה לו משך כל החוף הצפוני או רק מקצת ממנו, ולמשל אפשר ששליש של החוף הצפוני היה לאשר ושני שלישים לזבולון וכדו'.

פירוש הפסוקים בספר יהושע

פירוש לשון "לימה" שבפסוק י"א:

וְעָלָה גְבוּלָם לַיְמָה וּמִרְעֵלָה, "לימה" יכול להתפרש "לרוח מערב" (כ"כ רשב"ח גאון פ' ויחי), או "עד הים" (כ"כ הרד"ק שם).

אינני ראוי ח"ו להכניס ראשי בין ההרים, אך יש לדקדק קצת לשון "לימה" ומרעלה" אם רק הלך הגבול דרך מערב אל מרעלה הוה ליה למימר "ועלה גבולם ימה מרעלה" או - למרעלה].

לשון "ימה" נמצא גם בפרק י"ח פסוק י"ב - ועלה בהר ימה, פסוק ט"ו - ויצא הגבול ימה, פרק י"ט פסוק כ"ו - ופגע בכרמל הימה, פסוק כ"ט - ויהיו תצאתיו הימה מחבל אכזיבה, פסוק ל"ד - ושב הגבול ימה אזנות תבור. גם לא ראיתי בכל הפסוקים מילה אחרת לרוח מערב, אע"פ שנזכרו שם מילים לכל שאר הרוחות. לא ראיתי שינוי משמעותי בלשון התרגום בכל המקומות הנ"ל וגם אצל זבולון [דלא כהמגיה על רשב"ח הע' 204 שכתב שהתרגום מפרש הימה שהלק אל הים ממש].

אולי הרד"ק סמך על הדיוק שכתבתי מתחילה, ורשב"ח סמך על הטעמים האחרונים.

לפי הרד"ק והגר"א, לא נזכר בקרא כמה שטח של הים היה לו, ואולי היה משך כמה וכמה פרסאות, ובפרט שהיה צריך לימשך עד צידון [לכאורה ולא עד בכלל, עי' להלן בענין צידון] שהוא מאוד מאוד לצפון.

¹ כגון מְרַעְלָה, דְּבָשֶׁת, הַנַּחַל אֲשֶׁר עַל פְּנֵי יְקִנְעָם, אך שאר העיירות שנזכרו לכאורה מוכח מהפסוקים שהם לצד מזרח.

ביאור הגר"א² על יהושע י"ט י"ד:

והא דכתיב וירכתו על צידון וכתיב זבולן לחוף ימים ישכון, ע"כ צ"ל שגבול זבולון מפסיק באמצע הגבול אשר, והולך על צידון רבה, ושם מתפשט קצת לרוחב כתבנית ירך, וז"ש וירכתו על צידון. וגי יפתח אל הוא המפסיק בין גבול אשר.

ביאור הגר"א שם פסוק כ"ז:

ופגע בזבולן. פי' שלא הלך הגבול דרום של זבולון שוה עם גבול אשר אלא מבית דגון התחיל דרום של זבולון: ובגי יפתח אל צפונה. פי' שפגע שם בצפון של גי יפתח אל ויפתח אל היה מפסיק באמצע הגבול אשר והיה לאחר ב' חלקים שבגי יפתח אל מצפון ומדרום ובחלק שבצפון היה שם אותן הערים בית העמק כו':

אולי כוונת הגר"א כע"ז [עי' ציור א' בעמ' 9], ונדפס מלפני כמה שנים ציור על פי הגר"א כזה [עי' ציור ב' בעמ' 9]

וע"ע להלן מהגר"א באדרת אליהו שג"כ כתב "בחלקו נפלו ימים ששם ספינות באים"

שו"ר שכבר קדמו להגר"א בחידוש זה, שזבולון עבר בתוך אשר, חד מתקיפי קמאי - הכפתור ופרח.

כפתור ופרח

בכפתור ופרח פרק י"א (עמ' פ"ב במהדר' החדשה) כתב: וזבולון מזרחו אינו הולך עד הירדן מפני נפתלי, ויהיה נפתלי למזרח זבולון, כשמעון למערב יהודה כלומר לקצתו. אבל הולך הוא ר"ל זבולון אל המערב עד הים הגדול לצפון עכו. וכדאמרינן מסכת מגילה פ"ק, וזבולון מתרעם על מדותיו הוא, שנאמר זבולון עם חרף נפשו למות. אמר זבולון לפני הקב"ה רבונו של עולם לאחי נתת ארצות ולי נתת ימים ונהרות, לאחי נתת שדות וכרמים ולי נתת הרים וגבעות. א"ל הקב"ה כלם צריכין לך ע"י חלזון, שנאמר וספוני טמוני חול, ותני רב יוסף ספוני זו טרית, חול זו חלזון, ואמרינן פרק במה מדליקין, יוגבים אלו צדי חלזון מסולמא דצור עד חיפה. ויעבור בתוך אשר כדרך שיעבור³ שמעון ביהודה ומנשה ביששכר. עכ"ל.

ובסוף כרך ב' של ההוצאה החדשה של הכפתור ופרח ציירו מפה ע"פ שיטתו כזה [עי' ציור ג' בעמ' 9].

כתב עוד הכפתור ופרח (שם עמ' פ'): זבולון הוא הבא אחריו והולך לכל הפחות עד למעלה מצידון וכן גבול עכו היה לו.

גמרא ומדרשים

מגילה ו ע"א

אמר זבולון לפני הקב"ה רבונו של עולם לאחיי נתת להם שדות וכרמים ולי נתת הרים וגבעות לאחיי נתת להם ארצות ולי נתת ימים ונהרות.

² כתב הרב דוד קמנצקי שליט"א:

ביאור על ספר יהושע נדפס לראשונה בשנת תקס"ב. הוא נקרא בשם 'צורת הארץ לגבולותיה סביב' והוא פירוש על הגבולין שמתואר בפרקים ט"ז – י"ט. לפני פירוש זה בא פירוש קצר על מספר פסוקים עד פרק ט"ז, וכך כתוב: ואני בהחלתי להעלות על מכבש הדפוס דברי פה קדוש ה"ה אדוני מ"ו הגאון ז"ל אמרתי ראשונה יעלו אלו הפסוקים ופירושה ששמעתי מפי קדשו והמה מתוך לחיך ואל רואיהם יונעם. מלשון זו שנאמר בלשון יחיד ולא הוכיח "אבינו", נראה שרבי מנחם מנדל הוא זה ששמע מפיו של הגר"א ורשמים, והוא זה שהוציא ספר זה לאור. ברור אפוא, שקטע הראשון של הספר אינו מכתב יד קדשו של הגר"א, אלא תורתו שרשם תלמידו. נשארה השאלה, האם שאר פירושו על יהושע, כלומר, פירוש על הגבולין, [נועל בין הבית של ספרי מלכים ויחזקאל שנדפס עמו], בא מתוך עצם כתב ידו של הגר"א או מרשימת התלמידים? נראה להוכיח שהוא כולו מרשימת התלמידים, בכמה הוכחות: בדפוס שני של ביאור הגר"א על נ"ך, מצוין הנכד, הגאון רבי יעקב משה מסלאנים, בכמה מקומות שהם "מכתב יד קדשו ממש אות באות", מוכח ששאר הפירוש אינו מכתב יד קדשו. עוד יש להוכיח מלשון הפירוש על מלכים (ו', ח'), וז"ל: "הימנית הוא בצד צפון... וראיתי בכתבים אחרים של מו"ר הגאון ז"ל שהיה כתוב בהם, הימנית הוא בצד דרום... כך ראיתי ושאלתי את פיו הקדוש ואמר **שהנכון כמו שאמר לי והשומע טעה בדבריו כי לא אמר זאת מעולם**". הרי לנו שפירושו זה לא מעצם כתב יד של הגר"א, אלא מרשימות התלמידים, ורבי מנחם מנדל הוא זה שכתב את הפירוש, והשווה בין מה ששמע ורשם למה שרשם תלמידו אחר, והסכים הגר"א על ידו. קיימים שני כתבי יד על הגבולין של ספר יהושע, והם שונים מהנדפס וגם זה מזה. על אף שכולם דומים בעניינים, ההוספות והגרעונות מצביעים שכל שומע כתב כפי שהבין, ולא העתיקו אחד מן השני או ממקור ראשון. שוב הוכחה שהגר"א לא כתב פירושו בעצמו.

³ ע"ע בכפתור ופרח (ח"ב עמ' נ"ט בדפוס חדש) "מההיא דמסכת מנחות פרק כל קרבנות הציבור (פה, ב) נראה שגוש חלב הוא לשבט אשר, ואע"פ שהוא מזרחי לעכו כמו יום [ר"ל שתחום עכו היה לזבולון, ואין יש לאשר גוש חלב]. וכבר נודע שחלקי השבטים נכנסים קצתם בקצתם."

הכפתור ופרח [הובא לעיל] והחזו"א [הובא להלן] לומדים מגמ' זו שהיה חלקו של זבולון על שפת הים.

בבא בתרא קכ"ב ע"א

... והיה מכוין ברוח הקדש ואומר זבולון עולה טרף בקלפי של תחומין ועלה בידו תחום עכו. ומכוין ברוח הקדש ואומר נפתלי עולה תחום גינוסר עולה עמו, טרף בקלפי של שבטים ועלה בידו נפתלי טרף בקלפי של תחומין ועלה בידו תחום גינוסר.

מבואר בגיטין דף ב ע"א שעכו בצפונה של א"י, ע"ע שם דף ז ע"ב. אך לכאורה זה רק היה בכיבוש שני, שבכיבוש ראשון כבשו הרבה מקומות מצפונה של עכו.

עיין רש"י בצפניה (א, י) "זו עכו הנתונה בחיקו של ים ששם ניצודים דגים הרבה". ועי' רש"י עה"ת (בראשית א, י) "אינו דומה טעם דג העולה מן הים בעכו".

תוס' רי"ד שם

בתוס' רי"ד שם כתב: פירוש האי דנקט זבולון ונפתלי, משום דזבולון נטל חלקו במערבו של ארץ ישראל סמוך לעכו, שנאמר והוא לחוף אניות, והים הוא מערבו של ארץ ישראל וים גנוסר הוא במזרחו של ארץ ישראל כדמוכח בפרשת אלה מסעי, ונקט לך שתי קצות ארץ ישראל מזרח ומערב.

מוכח מלשון התוס' רי"ד שלא רק שהיה לזבולון חלק על שפת הים, אלא היה לו חלק נכבד מאוד, שבחרו בו לסמן מערבה של ארץ ישראל.

ר' יעקב עמדין

בספר מטפחת ספרים (פרק ד') האריך היעב"ץ בענין מקום מציאת החלזון ושבט זבולון, וז"ל:

תחום גינוסר שהוא כנרת עלה בחלקו של נפתלי במזרחה של א"י. ותחום עכו על יד הים הגדול במערבה. הוא עלה לחלקו של זבולון. כמבואר במקרא. וכמ"ש רז"ל גם בפירוש בפרק יש נוחלין. ובענין צידת חלזון אמרו בפרק במה מדליקין ולכורמים וליוגבים תני ר"י. יוגבים אלו צידי חלזון מסולמא דצור עד חיפה. וכדבר הזה ממש כתבו גם סופרי אומות העולם כותבי ישובי המדינות והנמצא בהם לצורך העולם. וזכרו שלא נמצא במקום אחר הדג שצובעין בדמו תכלת. כי אם בין שני מקומות הללו. וידוע שצור וחיפה הן שתי עיירות היושבות על חוף הים הגדול של תורה (ונקרא ים האמצעי אצל סופרי החול) ויושבי צור וצידון היו צדין אותו. ועושים בו סחורה ביחוד אחר שחרבה ארץ ישראל. הם שהיו מספיקין צבע תכלת לכל הארצות. וכן היה נצוד בחלקו של זבולון. שירכתו על צידון. ובזמן ישוב ארץ ישראל היה כל משא ומתן הלז וריוח הגדול שבו. לזבולון לבדו מיתר השבטים. כמ"ש רז"ל כולן צריכיל לך ע"י חלזון. ושפוני טמוני חול. תני ר"י שפוני זה חלזון. וטמוני חול. זו זכוכית לבנה. גם היא היתה בגבול הצידונים והצוריים. שהחול הנמצא שם באותו מחוז בחוף הים הגדול. הוא מובחר לזכוכית הטובה והמשובחת לא נמצא כמוהו בארץ.

רבינו תם

בשיטה מקובצת שם הביא מתוס' הרא"ש שר"ת הקשה איך עכו הוא בחלקו של זבולון, והכתיב בשופטים (א, ל"א) "אשר לא הוריש את יושבי עכו". ומתוך כך הגיה ר"ת בגמ' שצ"ל אשר עולה תחום עכו עולה.

בתוס' רי"ד ויד רמ"ה בב"ב ובכפתור ופרח פרק י"א ובאברבנאל פ' פנחס⁴ וביעב"ץ הנ"ל הביאו לשון הגמ' כגירסת הספרים שלנו. וכן הובא בילקוט שמעוני פרשת פנחס ובילקוט על יהושע.

⁴ באברבנאל (יהושע פרק י"ד) הביא הגי' "תחום עכה" במקום "תחום עכו".

ע' בר"י מיגש שם וצ"ע שמשמע שגורס שתחום גינוסר עלה לחלקו של זבולון, להיפוך מג' דידן.

לפי שאר הראשונים צ"ל לתרץ קושית ר"ת, שיש חילוק בין תחום עכו לעכו, ושבת אשר היה לו עיר באמצע חלקו של זבולון. וכן תירץ הכפתור ופרח (פרק י"א), וז"ל, עכו אף על פי שהוא לשבת אשר אינו קשה, כמו שאמרו ז"ל פרק יש נוחלין (ב"ב קכב, א), אם זבולון עולה תחום עכו עולה, שלא אמרו עכו עולה.

בראשית רבה

בפרשה פ"ב אות ה' המדרש מדבר בענין קרבנו של אליהו הנביא בהר הכרמל, וז"ל - רבי יוחנן מייתי לה מהכא עמים הר יקראו שם יזבחו זבחי צדק, משיעשו בניך כעמים להרו של זבולון שם יזבחו. זבחי איסור במות אין כתיב כאן אלא זבחי צדק, צדקה אני עושה עמהם ומקבל את קרבנם.

הרי המדרש אומר שהר הכרמל היה בחלק זבולון, והרי ידוע שהר הכרמל הוא אצל הים (וככרמל בים יבוא, מניח חמה בראש הר הכרמל וכו'). ויתכן שמקורו של המדרש הוא ממש"כ בגבולי זבולון "וּפָגַע אֶל הַנַּחַל אֲשֶׁר עַל פְּנֵי יַקְנָעִים", וביהושע פרק י"ב פסוק כ"ב כתוב "מִלֶּךְ יַקְנָעִים לְכַרְמֵל אֶחָד", ודו"ק.

בגבולי אשר נאמר בפסוק כ"ו "וּפָגַע בְּכַרְמֵל הַיָּמָה", ואפשר שגבול אשר רק פגע בכרמל אבל לא עד בכלל, וצ"ע.

במדבר רבה

בקרבנות נשיא זבולון - קערת כסף כנגד הים שהוא עשוי כקערה שהיה חלק זבולון שנאמר זבולון לחוף ימים ישכון.

מפרשים על התורה

תרגום הנקרא יונתן פרשת וזאת הברכה ל"ג, י"ט

אומין סגיעין לטוור בית מקדשא יצלון תמן יקרבון קורבנין דקשוט ארום על ספר ימא רבא שרן ויתפרנקון מן טריתא וחלזונא יאחדון ויצבעון מאדמיה תיכלא לחוטי גוליתהון ומן חלא מפקין אספקלרין ומני זגוגיתא ארום גניזיא דתהומיא גליין להון.

משמע מהתרגום שהיה להם חלק על החוף, ולכאורה רהיטת לשונו משמע ג"כ שעיקר ישיבתם היה על החוף, וממילא היה להם מקום גדול על החוף.

פי' ר' שמואל בר חפני גאון

ז"ל הרשב"ח עה"ת (מהדו' מוסר הרב קוק עמ' ש"ס ועמ' שס"ב), מתורגם מלשון ערבי.

ואמרו: לחוף ימים ישכון - מתכוון בו לשכנותה של ארצו לים, וכאמרו: ועלה גבולם לימה ומרעלה ופגע בדבשת ופגע אל הנחל אשר על פני יקנעם. ואם כי התכוון באמרו לימה - למערב, ואולם כאשר אמר: ופגע אל הנחל, הותר לנו לומר, שהוא נחל אשר יתכן כי הולך הוא אל הים וכו'.

רד"ק

ברד"ק על פרשת ויחי (מ"ט, י"ג) כתב - לחוף ימים ישכון, כמו שאמר בספר יהושע ועלה גבולם לימה, וכן אמר משה כי שפע ימים ינקו.

רשב"ם

לחוף ימים. שפת הים, שהים חופף שם ומתחכך. ואם תאמר מה בצע, מאחר ששפת הים גבוהה מאוד ואין יכולין לרדת שם לקנות סחורה, לכן הוא מפרש והוא לחוף אניות, במקום הנמל והשפה נמוכה, ובאין האניות ובאין יושבי הארץ וקונים סחורה שבאניות.

דעת זקנים

והוא לחוף אניות. לפי שאמר לעיל מזה לחוף ימים ישכון, ויש עיירות שעומדים על נמל הים אבל העיר רחוקה קצת מן הים, ויש טורח לבעלי אניות ללכת מחוף הים עד העיר דרך יבשה, ולזה פעמים שנמנעים מיכנס באותו נמל ומרחיקים ללכת לעיר אחרת אע"פ שהיא רחוקה, לפי שהיא קרובה ממנה לחוף הים אצל הספינות, לכך חזר ואמר והוא לחוף אניות, לומר שיהיו עיירותיו קרובות ממש אצל המקום שהספינות באות שם.

פי' הטור עה"ת

לחוף אניות. שיש מקומות רבים בים שאינם ראויין להיות שם נמל.

פענח רזא

לחוף ימים ישכון. שבגבולו יהי נמל טוב לאניות לעלות מה שאינו מצוי בכ"מ.

מדברי הרשב"ם דעת זקנים טור ופענח רזא, מוכח שהיה בחלקו ממש ערי חוף, ופשוט.

פי' ר' אברהם בן הרמב"ם על התורה

זבולן וג'. טעמו פשוט רמז כי נחלתו בארץ ישראל תהיה אצל החוף.

הגר"א באדרת אליהו פרשת וזאת הברכה

ולזבולן אמר שמח זבולן בצאתך. לפי שבזבולון היו סוחרים ותגרים, ובחלקו נפלו ימים ששם ספינות באים, כמו שנאמר זבולן לחוף ימים ישכון וג'.

האם היה צידון בחלקו של זבולן

הנה יש להקשות שבברכת יעקב נאמר על זבולון "וירכתו על צידון", והרי נראה מן הפסוק ביהושע שצידון היה בחלקו של אשר (פסוק כ"ח - וְעֵבְרֹן וְרַחֲב וְחִמּוֹן וְקִנְהָה עַד צִידוֹן רָבָה). [בסופו של דבר צידון מעולם לא נכבש ע"י בני ישראל (שופטים א, ל"א - אֲשֶׁר לֹא הוֹרִישׁ אֶת יִשְׂרָאֵל עַד יוֹשֵׁבֵי צִידוֹן) והיה ביד הגוים כל הימים עד עצם היום הזה, כדמוכחן כמה קראי (ישעיה פרק כג, ירמיה פרק כה, כז, מז, יחזקאל פרק כז, כח יואל ד, זכריה ט) ⁵].

ולכאורה יש ד' אפשרויות ליישב, ואפשר לסבור כאחד או יותר מאלו המהלכים.

⁵ וע"ע רד"ק מ"א י"ז ט'.

- א. זבולון רק ניתנה לו גבול המגיע על צידון ולא צידון בכלל,
- ב. גבול אשר רק הגיע עד צידון רבה ולא צידון בכלל (וע"ז קשה משופטים),
- ג. עיר צידון שבברכת יעקב הוא צידון אחרת מצידון הרגיל,
- ד. צידון רבה שבגבולי אשר הוא צידון אחרת מהצידון הרגיל.

ונראה שכל אלו הדרכים כבר נאמרו ע"י המפרשים.

- א. רש"י כתב בפרשת ויחי בברכות יעקב על הפסוק וירכתו על צידון "סוף גבולו יהיה סמוך לצידון". וכן דעת כהפתור ופרח (פרק יא), וז"ל "וכן תמצא לצידון שהוא לאשר גם כן, אלא שתחומן הוא לזבולון, שנאמר (בראשית מט, יג) וירכתו על צידון. וזה גם כוונת הכו"פ שהבאתי לעיל שכתב שגבול זבולון הולך "עד למעלה מצידון", שמפרש הפסוק שגבולו על, כלומר למעלה, מצידון, שצידון עצמה היה אמור להיות בחלקו של אשר, או שלא היה מארץ ישראל בכלל כהרד"ק דלהלן.
- וכן מבואר ברד"ק שופטים (י"ח, ז') שזבולון רק היה לו עד צידון ולא צידון בכלל, והאריך שם לומר שצידון לא היה בכלל ארץ כנען עיי"ש (ומוכח מדבריו שגם אשר לא היה בחלקו הצידון הידוע).
- ב. במור וקציעה סי' ש"ו (עמ' של"ג בהוצאת מכון ירושלים) כתב: ...אף לא נתחלקה צידון לשום שבט ולא נפלה בגורל לאחד השבטים בימי יהושע, רק תחומו של זבולון היתה (כתוב בפ' ויחי) וירכתו על צידון, לא באה לחלקו, ובספר יהושע גבול בני אשר עד צידון רבה, ולא צידון בכלל. (ומ"ש בספר שופטים אשר לא הוריש את יושבי צידון עיין ספר אם לבינה⁶) ...
- הרי דעתו ששום צידון מעולם לא נפל בגבול אשר, והקושיא מהפסוק בשופטים "אשר לא הוריש את יושבי צידון" כתב עליו במקו"א וחבל על דאבדין.
- ג. בבראשית רבה על הפסוק וירכתו על צידון איתא: דבר אחר, וירכתו על צידון. ר"א אמר זבוד דגלילה, ר' יוחנן אמר מגדל דיו.
- ובעץ יוסף שם כתב: כלומר לא תקשי מ"ש צידון בזבולון עם היותו מגבול אשר דצידון זה הוא זבוד דגלילה או מגדל דיו שהם מגבול זבולון ואיקרי הכי ואין זה צידון דאשר. וכן כתב בידי משה שם על המדרש.
- ד. המלבי"ם בגבולי אשר (י"ט כ"ח) כתב: עד צידון רבה שהיה ג"כ מאשר, כמ"ש אשר לא הוריש את יושבי עכו ואת יושבי צידון, ועכו בצפון של א"י כמבואר בריש גיטין, ואינו צידון הסמוכה לצור רק צידון אחר.
- לכאורה פשוט שהטעם שפירש כן הוא שלומד שהצידון הידוע היה חלקו של זבולון, ממילא צידון דאשר צידון אחר היה.
- אך במלבי"ם עה"ת בפרשת ויחי כתב "ומסחרו יגיע על צידון שהם כוננו המסחר בים בימי קדם", מלשון זה נראה קצת שגם הצידון הידוע לא היה אמור להיות בחלקו של זבולון, שהרי מפרש הברכה שרק מסחרו יגיע על צידון. וא"כ יהיה דעת המלבי"ם שהצידון הידוע לא היה מיועד לא לזבולון ולו לאשר, וא"כ צ"ע שלא ניתנה לשום שבט והרי אם זכו היה כל ארץ ישראל נכבש ע"י בני, וא"כ למי שייך.
- ואפשר שהמלבי"ם סובר כהרד"ק בשופטים פרק י"ח שהבאתי לעיל, שצידון לא היה בכלל ארץ כנען. וחשבתי עוד שאפשר שטעמו של המלבי"ם ע"פ מה שמצינו לפעמים שנאמרו דברים בתורה, שאם יזכו יתקיים הדבר באופן אחד, ואם לאו יתקיים אותם המילים בענין אחר⁷. וכן הדבר כאן, שאם יזכו יורישו

⁶ פירוש על תנ"ך מהיעב"ץ, לא נדפס מעולם.

⁷ למשל, עי' רמב"ן במדבר פרק א' פסוק ג'.

בני זבולון העיר הגדולה והחשובה צידון, ואם לא יזכו רק יעשו סחורה עם הכנענים שבה. ולפ"ז צ"ל שכבר בחלוקת הארץ לא זכו, שהרי לא נזכר בגבולם, וגם לא נאמר בריש שופטים שזבולון לא הוריש יושבי צידון, שהרי גם בשעת החלוקה לא זכו לה שום שבט.

ברד"ק יהושע (יא, ח) כתב "ידמה שהיה צידון אחרת קטנה ממנה", ובספר דעת מקרא על ספר יהושע (שם) הביא מכתובת סנחריב שיש צידון רבה וצידון זעירה. וע"ע ברשב"ח עה"ת פ' ויחי מש"כ בענין צידון, ודבריו צ"ב.

איך שיהיה, אין ספק שהיה לזבולון חלק אצל הים, ואפילו אם לא היה לו צידון.

עוד אחרונים

תפארת ישראל

בקופת הרוכלים (לבעל התפארת ישראל, נדפס במשניות בתחילת סדר מועד) בכללי בגדי קדש של כהונה, בענין התכלת, כתב: "ותו דבמסכת שבת (דכ"ו ע"א) אמרינן דצידי חלזון היו מסולמא דצור ועד חיפה, ע"כ, וידוע שמקומות הללו הם עוד היום על שפת ים הגדול, והם כנגד חלקו של זבולון"

חזון איש

החזון איש (שביעית - סימן ג אות כז) כתב: והא דאמר מגלה ו' א' שטען זבולון לי נתת ימים ונהרות צ"ל לאו דוקא, אלא את הים קרא ימים, ואת הנחל אשר על פני יקנעם קרא נהרות, מיהו אי זבולון היה ע"פ כל הצפון הגיע לחוף ים סבכי שהוא במקצוע צפונית מזרחית של א"י וגם בירדן ההולך ממערב פמיס עד ים כנרת וכדאמר בכורות נ"ה א' והוא מגיע גם לחוף ים כנרת, והיינו דכתיב זבולון לחוף ימים ישכון והיינו דאמר לי נתת ימים ונהרות, וכן יש ללמוד מהא דכתיב ישעי' ח' כ"ג הקל ארצה זבולון וארצה נפתלי ואם איתא דזבולון לא היה עד סוף המזרח א"כ ע"כ היה שם משאר שבטים וכשגלו נפתלי ע"כ גלו גם היושבין לפנייהם וכיון שלא הזכיר הכתוב אלא זבולון ע"כ שזבולון ישב בכל הצפון ונפתלי בדרומו, והדבר מוכרח גם ממה דלא מצינו במקרא חלקו של שבט אחר במזרחית צפונית.

יש להעיר שדבריו לגמרי נגד התוס' רי"ד שכתב על זבולון ונפתלי "ונקט לך שתי קצות ארץ ישראל מזרח ומערב", וגם הכפתור ופרח כתב "ויהיה נפתלי למזרח זבולון". ועל ראיתו שזבולון נמשך למזרח מלשון "ימים" שבקרא, לכאורה אפשר בפשיטות לתרץ ע"פ דברי רש"י בבראשית (א', י') "קרא ימים, והלא ים אחד הוא, אלא אינו דומה טעם דג העולה מן הים בעכו לטעם דג העולה מן הים באספמיא", והיינו שים הגדול נקרא "ימים" (שהוא הים שבעכו ואספמיא). ועוד יש לציין לשון הזוהר (ח"א רמ"א ע"ב) "לחוף ימים אע"ג דחד ימא הוה ליה באחסנתיה בתרין ימין שרייא".

מה שהוכיח מקראי דישעיה צ"ע שהרי לכו"ע נפתלי נוגע בזבולון במקום אחד [כמפורש בגבולי נפתלי, ופגע בזבולון], וסנחריב כבש שניהם כאחת, ואיזה ראייה יש מזה שזבולון היה במזרח, וצ"ע. וע"ע ספר אטלס דעת מקרא עמ' 283 מש"כ בענין כיבוש אשור.

למעשה כמעט לא נצמא חבר להחזו"א שזבולון גם היה לו חלק בכנרת חוץ מיוסיפון (קדמוניות ה' א כב) והרד"ל (פרקי דר"א פי"ח הע' ו', עיי"ש בארוכה). ופשטות הש"ס ב"ק פ"א ע"ב שהיה רק בחלקו של נפתלי, ועי' ברד"ל שם שנדחק ליישב. שו"ר מש"כ הר"י מיגש בב"ב קכ"ב ע"א, שנראה שגורס שם "זבולון עולה תחום גינוסר עולה עמו, להיפך מגירסתינו שם, וצ"ע.

הסוברים שלא היה לזבולון חלק אצל הים

בספר קצוי ארץ (מובא גם בסוף ספר יסוד ושורש העבודה) כתב: ודע שגבול זבולון לא הגיע לא להירדן למזרחו ולא להים הגדול במערבו, שלמזרחו ולמערבו היו שאר שבטים מפסיקים בינו.

בספר דעת סופרים עה"ת (פ' ויחי ופר' וזאת הברכה) כתב שלא היה לזבולון חלק על שפת הים, והכוונה בלשונות הפסוקים בברכותיו של זבולון הוא שיהיה מצוי תמיד אצל החופים [בגבולי שבטים אחרים] ויהיה מצליח בסחורת הים.

במח"כ הני תרי גברי רברבי זצ"ל, דבריהם נגד כל המפרשים מעולם אשר מפיהם אנו חיים כמו שהבאתי למעלה, וגם נגד פשטות דברי חז"ל הנזכרים לעיל.

ציור א

ציור ב

ציור ג
[מאוצר החכמה]

9

For more info visit: www.techeiles.org

ביאור מקום מציאת החלזון

מצינו בדברי חז"ל בכמה מקומות שהיה לזבולון קשר מיוחד לחלזון יותר משאר השבטים.

גמרא במגילה דף ו' עמוד א'

אמר זבולון לפני הקדוש ברוך הוא רבוננו של עולם לאחיי נתת להם שדות וכרמים ולי נתת הרים וגבעות לאחיי נתת להם ארצות ולי נתת ימים ונהרות, אמר לו כולן צריכין לך על ידי חלזון, שנאמר [עמים הר יקראו] ושפוני טמוני חול, תני רב יוסף שפוני זה חלזון טמוני זו טרית חול זו זכוכית לבנה, אמר לפניו רבוננו של עולם מי מודיעני, אמר לו שם יזבחו וזבחי צדק סימן זה יהא לך כל הנוטל ממך בלא דמים אינו מועיל בפרקמטיא שלו כלום.

במדבר רבה פרשת נשא פרשה י"ג

אילים חמשה עתודים חמשה כבשים בני שנה חמשה: הקריב שלשה מינין כנגד שלשה דברים שבירכן משה, ושפוני טמוני חול, שפוני זה חלזון, טמוני זו טרית, חול זו זכוכית לבנה.

פסיקתא זוטרתא פרשת וזאת הברכה

ושפוני טמוני חול. זה חלזון שהיה בחלקו של זבולון שבו היו צובעין את התכלת. חול. זה זכוכית לבנה שהיתה בחלק זבולון. וכה"א (בראשית מט) זבולון לחוף ימים ישכון.

תרגום הנקרא יונתן פרשת וזאת הברכה ל"ג, י"ט

אומין סגיעין לטוור בית מקדשא יצלון תמן יקרבון קורבנין דקשוט ארום על ספר ימא רבא שרן ויתפרנקון מן טריתא וחלזונא יאחדון ויצבעון מאדמיה תיכלא לחוטי גוליתהון ומן חלא מפקין אספקלרין ומני זוגיתא ארום גניזא דתהומיא גליין להון.

ולכאורה יש להעיר, שביחזקאל פרק כ"ז כתיב "תכלת וארגמן מאיי אלישה היה מכסך", ומשמע שהחלזון נמצא בשאר מקומות בים ג"כ. ואפשר לתרץ בכמה אופנים, אך התירוץ הנכון והפשוט הוא, שאע"פ שזבולון היה לו קשר מיוחד עם החלזון, מ"מ הוא נמצא גם במקומות אחרים, והיו אחרים שצבעו בו ג"כ.

ויסוד זה מפורש שו"ת רדב"ז (סימן תרפ"ה), וז"ל: שאלת עלה דגרסינן בשבת שכן צדי חלזון היו קושרין ומתירין הרשתות לצוד אותו, ושאלת מהיכן היה להם חלזון שיוכלו לצודו והלא לא היה נמצא אלא בחלקו של זבולון, וכי אפשר היה לבוא לארץ ישראל לצודו? תשובה. אין זו צריכה לפנים, שהרי החלזון מצוי הוא בים, ובחלקו של זבולון היה עולה מאליו מן הים אל היבשה והיו מלקטין אותו, ואחר שגלו ישראל לא היה עולה והשאר נבזרזאדן בארץ מדלת העם לכורמים וליוגבים וארז"ל אלו צדי חלזון משמע שהיו צריכין לצודו, וכן במעשה המשכן היו סמוכים לים הקדמוני ים סוף שהרי אין בין ים סוף להר סיני אלא דבר מועט והיו הולכים לים סוף וצדין אותו שהיה נמצא שם וכו'. עכ"ל.

ומבואר בדבריו שפשיטא ליה שהחלזון נמצא בשאר מקומות ג"כ.

וצריך להבין א"כ מה הקשר המיוחד בין זבולון לחלזון [מלבד שבגמטריא הם שווים]. וכבר נאמר בזה ג' מהלכים.

- א. כדברי הרדב"ז הנ"ל שזבולון היה להם נס מיוחד שהיה עולה אל היבשה בחלקו,
- ב. מדברי היעב"ץ במטפחת ספרים שהובאו לעיל משמע דס"ל שהחלזון נמצא רק בחלקו של זבולון,
- ג. שמעתי ביאור מחודש (שאינו מקור במפרשים) שכיון שזבולון היו בעלי ספינה, הם היו המבינים והמומחים לצודו ע"י הליכה בספינות.

מלשון הפסיקתא זוטרתא "זה חלזון שהיה בחלקו של זבולן שבו היו צובעין את התכלת" משמע קצת כביאור השני. אך צ"ב בדברי היעב"ץ שכתב בשם ספרי אומות העולם "שלא נמצא במקום אחר הדג שצובעין בדמו תכלת. כי אם בין שני מקומות הללו", שמלבד שלא הוזכר כן בספרי אומות העולם - שאינו נמצא במקומות אחרים, [שברור שכוונת היעב"ץ לדג הפורפורה שנזכר בספרי אומות העולם שהיה סחורת אנשי צור וצידון⁸, וגם לא נמצא בספריהם שום ידיעה על צביעה מדג אחר חוץ מהפורפורה וע"כ כוונתו לפורפורה] המציאות הוא בפורפורה שנמצא במקומות אחרים כגון באיטליא ובספרד ועוד מקומות. וצ"ל שכוונת היעב"ץ רק שבחופי ארץ ישראל נמצא בעיקר במקומות אלו, כלומר שלא נמצא כ"כ בדרום א"י, אך ודאי נמצא בשפע בשאר ארצות.

למעשה, כל אלו הג' מהלכים תואמים לגמרי עם חלזון הפורפורה.

- א. כדברי הרדב"ז: שטבעו של הפורפורה שהוא נמצא בים בהרבה מקומות, וגם אינו יוצא מן הים אלא ע"י נס [או לעיתים רחוקים מאוד גם ע"י טבע, אחת לשבעים שנה בשהגלים גוברים מאוד או בשמעה הים שרטון].
- ב. כדברי היעב"ץ: שבחופי ארץ ישראל, הפורפורה נמצא בעיקר בצפון - בין צור לחיפה, ובגבולו של זבולון [וגם בחפירות נמצאו הקנוכיות רובם במקומות אלו].
- ג. כהביאור המחודש: שכדי לצוד מאות אלפי הפורפורות שצריכים לצבוע ציצית ושאר בגדים, המציאות הוא שקרוב לחוף במקום שאיש בלא כלי שחייה המודרניים יכול להגיע, אי אפשר ללקט הכמות הנצרכת. אלא היו צריכים אומנות גדולה ללכת בספינות ולפרוש הרשתות מן הספינה על קרקע הים ולהמתין עד שיכנסו החלזונות לתוך הרשתות ולהגביהן הרשתות אל הספינה.

⁸ Pliny, Book 5 Ch. 17. "We next come to the city of Tyre... At the present day, all her fame is confined to the production of the conchylio and the purpura.

עוד הערות בענין מקום מציאת החלזון

לז

בקונטרס "בין תכלת לארגמן מהדורא ג" הקשה⁹ שאמרו חז"ל בכמה מקומות שצבעו תכלת בלזו [שבחוץ לארץ], ומכאן קו' זו חידש ששבט זבולון צדו את החלזון בחלקם, והביאו את החלזונות שלמים [וחיים] לחוץ לארץ ללזו כדי לפצוע אותם ולצבוע בדמם שם.

אני חושב שהזרות שבמהלך זה מובן מאיליו וא"צ להאריך. אך התירוץ לקושייתו פשוטה, כמו שראיתי שתירצו בזה, שרק צבעו בלזו בשעת השמד, כמו שמבואר בגמ' סנהדרין י"ב שצבעו שם בשעת השמד, וגם בסוטה דף מ"ו הוזכר צביעת צכלת בתוך שאר דברים שעיר לזו היה מוגן מכוחות השמד והמלכיות וכו'.

יפ כנרת

בקונטרס "תכלא דחלזון" הקשה שבספר בזהר משמע שהחלזון נמצא בים כנרת, וגם דחה שם דברי הרמ"ק שכתב שאין כוונת הזוהר כפשוטו, וז"ל:

ובאמת נר' אדרבה דמכאן עוד ראייה שהפורפורה ע"כ אינו החלזון של ציצית דהנה בספר לולאות תכלת עמ' 143 הביא דאיתא בזהר בחלק ב' מח ע"ב "כתיב זבולון לחוף ימים ישכון, והא ימא חד הוה בעדביה, אלא מאי לחוף ימים ודאי אוקמוה חברייא ברזא עילאה, וירכתו על צדון, כמה דאת אמר (שמות א, ה) יוצאי ירך יעקב, זבולון שוקא דימינא דגופא הוה, וים כנרת הוה בעדביה, ומהכא אשתכח חלזון לתכלתא" וכן בדף קמט: "ותכלת אמר רבי יצחק, תכלת מההוא נונא דימא דגינזור, דאיהו בעדביה דזבולון ואצטריך גוונא דא לעובדא דמשכנא לאתחזאה האי גוון". והרמ"ק (בס' אור החמה ח"ב קמט: הובא בספר הנ"ל) תמה על זה וז"ל "נונא מההוא ימא דגנזור, תימא ימא דגנזור היא ימא של טבריא ואינו החלזון אלא דג בים הגדול שם חלקו של זבולון, וי"ל שים גנזור הגשמי אין בו חלזון ולמעלה קאמר שהיא המלכות ושם בין דגי הים מתגדל נונא חדא דהוא סוד הדין והמשכנו וכו'".

ויש להעיר דהנה בזהר ח"ג (קנ ע"א) איתא "בחולקיה דזבולון ימא וכנסת ישראל אקרי ים כנרת והרי אתחזי בגין דהא תכלת נפיק מתמן ואוקמיה דהא לתתא כגוונא דלעילא ים כנרת לעילא ים כנרת לתתא, תכלת לעילא תכלת לתתא וכלא באתר חד" ולא' משמע דתכלת נמצא בים כנרת למטה כמו שנמצא בים כנרת למעלה. {עיי"ש שהאריך לחזק דעתו נגד הרמ"ק מדברי האריז"ל (שאינם מפורשים כלל), וגם הביא שהרמ"ז חלק על הרמ"ק. אך לא הביא שהחיד"א חולק על הרמ"ז ומחזק דעת הרמ"ק, וז"ל החיד"א (נחל קדומים תרומה): "מהספרי ופסיקתא פרשת הברכה והרמב"ם (פ"ב) דציצית מוכח דהוא בים הגדול וכל זה נעלם מהרב הגדול הרמ"ז בהגהת הזוהר ח"ב דף קמ"ב שדחה דברי הרמ"ק דהחלזון בים הגדול וכתב דהיה בים כנרת ולא זכר ספרי ופסיקתא והר"מ ואין כאן מקום להאריך". }

⁹ ז"ל קונטרס בין תכלת לארגמן מהדורא ג': עוד כותבים מצדדי הפורפורה שמבואר בחז"ל שתעשיית התכלת היתה בצור, וזה מתאים לבתי הצביעה העתיקים שנתגלו באיזור צור וחיפה, אבל האמת שחז"ל אומרים שהחלזון מצוי בחלקו של זבולון, אבל לא אמרו בשום מקום שתעשיית התכלת היתה בצור, אדרבא חז"ל במסכת סוטה דף מ"ו ב' אומרים שמקום צביעת התכלת היתה בלזו, ובתנא דבי אליהו זוטא פט"ז איתא היא לזו שצובעין בה תכלת לכל ישראל, ובסנהדרין י"ב א' אמרי' זוג בא מרקת ותפשו נשר ובידם דברים הנעשה בלזו, משמע שהתכלת של הציצית נעשה בלזו ולא במקומות אחרים. בגמ' סנהדרין י"ב א' אמרי' זוג בא מרקת ותפשו נשר ובידם דברים הנעשה בלזו, משמע שהתכלת היה נעשה בלזו ולא בצור וחיפה, ולשון התרבי"א זוטא פט"ז "היא לזו שצובעין בה תכלת לכל ישראל", והנה אם הפורפורה הוא חלזון התכלת, נמצא שעיקר מקום צביעתו היתה בצור וחיפה שנמצאו שם גלים של מאות מליוני קונכיות, וחיפה היתה נקראת "פורפיריום" על שם תעשיית הפורפיר. [והנה בגמ' סוטה מ"ו ב' משמע דלזו שצובעין בה תכלת קאי על לזו שבנה הכנעני בארץ החתים, וע"כ אינו בארץ ישראל אלא בחו"ל, דבני ישראל נצטוו להורישם, ולא יתכן שנתנו לו לבנות עיר בארץ ישראל, וכבר כתב הרד"ק דארץ החתים אינו בני חת מז' אומות אלא הוא מקום אחר, ועי' מהרש"א סוטה מ"ו ב' דעל כן דרשו חז"ל ארץ החתים ע"ש ארץ החיים, וצ"ע מה שייכא צביעת התכלת לשם, ואולי היתה סמוכה לארץ ישראל, ובבב"ר ויצא פרשה ס"ט משמע דקאי על לזו שהיתה בנחלת בני יוסף, ועי' שם בפ"י מהר"ז דאי אפשר לומר כן].

ובהערה למטה בקונ' הנ"ל כתב עוד : ואף דכתב הרמב"ם בהלכות ציצית דהחלזון נמצא בים המלח לכל הנראה לא היה בפניו את הזהר דהרי התגלות הזהר היה רק אחרי תקופת הרמב"ם. ונר' דהרמב"ם סמך על מה שכתב ביונתן בן עוזיאל פרשת וזאת הברכה גבי ברכה דזבולון ושפוני טמוני חול - ויתפרנקון מן טריתא וחלזוןא יאחדון ויצבעון מאדמיה תיכלא לחוטי גוליתהון" ומש"כ ים המלח כונתו לים הגדול ושנקרא כן בכמה מקומות בספר היד. מיהו לאור הזהר י"ל דיונתן בן עוזיאל לא חולק בעצם על הזהר דהחלזון נמצא בים כנרת דאין שייך מחלוקת בזה בזמן שהחלזון היה נמצא ונודע מקומו רק דפירש דעולה החלזון מן הים לחלקו של זבולון ושם תופסין אותו ודו"ק... { עיי"ש שרצה ליישב אליבא דהדיעות שגבול זבולון נמשך עד ים כנרת, אך לא הביא שאר דברי התרגום יונתן "על ספר ימא רבה שרן" }

ע"כ קצת מדברי הרב בעל תכלא דחלזון שליט"א, עיי"ש שהאריך בזה יותר.

ואחרי שיש לנו דברי הרמ"ק והחיד"א לא ראיתי צורך להאריך בזה יותר, אע"פ שכמה ת"ח האריכו עוד בענין שיטת הזוה"ק.